
UDK 821.163.41/.42(497.6)-31.09 Andrić I.

821.163.4-31.09 Andrić I.

Pregledni članak

Primljen 2. II. 2012.

ELBISA USTAMUJIĆ

Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru

Elbisa.Ustamujic@unmo.ba

EGZISTENCIJALNI GRČ FATIME OSMANAGIĆ

Sažetak

Romanom Na Drini ćuprija Andrić zaključuje i sintetizira genezu legende i legendarnih osoba bosanske prošlosti, od prve priče o epskome junaku Aliji Đerzelezu do baladičnoga udesa mudre i lijepo Fatime Osmanagić. U strukturi romana ženina ljepota postavljena je kao pandan mostu, na jednoj strani čvrsto kameno zdanje kao simbol trajnosti ljepote, a na drugoj strani krhka ljepota žene koja ima svoje vrijeme i trajanje jedino u umjetnosti. Književna je kritika protumačila da se djevojka iz „prkosa“ bacila u Drinu. Međutim „ponos“ je ključan motiv za djevojčinu tragediju koji je razumljiv u patrijarhalnoj kulturi i istančanome senzibilitetu zatvorene muslimanske obitelji i žanru balade. Njezina je tragična krivica što je sama nekim unutarnjim razlogom izazvala sudbinu odbivši mladića za koga će je u oca isprobiti i tako se našla u bezizlazju tragične situacije. Egzistencijalni krvavi čvor razriješit će na svatovskome putu skokom s mosta, tako će udajom podržati očevu riječ, ali će ponosna ljepotica održati i svoju riječ. Sudbina na svatovskome putu priziva usmenu baladu. Lijepa djevojka u baladi ne uspijeva prijeći svatovski put jer se na njemu vrši sudbina. Prema baladesknoj matrici neumitnost sudbine prihvaća se bez riječi i bez žaljenja. U samoći, dok promatra zvjezdano nebo, u panteističkome doživljaju sjedinjenja svoga bila s ritmom kozmičkoga prostranstva velikoga svijeta, mirnoga i bešćutnoga za grč u grudima i ljudsku patnju, miri se u točki sjedinjenja života i smrti. Romantiku priče na kraju narušava surova stvarnost, leš utopljenice, bodlerovski završetak ovozemaljske ljepote.

Ključne riječi: patrijarhalna kultura, legenda, ljepota, ponos, baladična matrica, intertekstualnost, egzistencijalna drama

U prošlosti Bosne žena je, bez obzira kojoj vjeri pripadala, živjela u zatvorenome obiteljskom okružju sa svim ogradama razumljivim u

svijetu muške kulture i epske tradicije. Patrijarhalni poredak i obiteljski odnosi i običaji zakomplicirani su talogom višestoljetnoga preplitanja i miješanja kultura, naroda i religija te doticanja čitavih svjetova, Istoka i Zapada, a sve je to formiralo bosanski identitet. Svi Andrićevi ženski likovi iz miljea bosanske prošlosti koji se pamte po ljepoti poput Anike, ako su se pobunile i prekršile zadane granice običaja ili čaršijskoga reda, uvijek su bile poražene gubitnice. Žena je bila u posebno delikatnome položaju u muslimanskoj sredini u kojoj se živjelo po propisima islamskoga kulturološkog modela. U tradicionalnome životu potpuno zatvorenome stvarao se kult obiteljskih vrijednosti i rodbinskih veza, razvili su se strogi oblici ponašanja, a patrijarhalni je moral podignut na razinu nedodirljivosti etičkih normā. U ženskome svijetu kuće stvarao se ambijent za udoban život, pod utjecajem orijentalnoga hedonizma i mistične poezije njegovala se ljepota i ljubav, a žena se uzdizala do misterija. Tako su se pokoljenjima produbljivali senzibilitet i intenzitet doživljajnosti, stvarali uvjeti za dramu pojedinca, za duboku bol i patnju kakvu poznaje bošnjačka usmena poezija – balade i sevdalinke. Stroga odijeljenost, ženskoga svijeta kuće i muških poslova i odluka u čaršiji, dokida svaku mogućnost komunikacije, a o svim osobnim pitanjima pojedinca odlučuje muški autoritet. Ponos je u tome svijetu postao etički motiviran prvorazredan aksiološki pojam. U baladama je upravo ponos ono preko čega se ne može prijeći po cijenu života, dovoljno je prisjetiti se *Hasanaginice*. Da bi se razumjela fatalnost ljudskih drama kakve su se odigravale u baladama, mora se poznavati posebnost patrijarhalne kulture koja je u dugome vremenu oblikovala psihologiju, mentalitet i svjetonazor.

U epizodi o višegradskoj ljepotici Fatimi Osmanagić u romanu *Na Drini ćuprija* ponos je ključna riječ za motiv njezine tragedije, što pak nije razumjela starija kritika. Vrsni poznavalac Andrićeva romana Velibor Gligorić izvodi zaključak: „Poneka ljudska tragedija ostavlja iza sebe legendu i priprema njene čari, odigra se na samom mostu. Legenda o lepoj muslimanki Fatimi koja se iz prkosa bacila u Drinu upisana je u romantiku poezije mosta. Motiv tragičan, ljudski romantičan u

orijentalnim bojama, realno ispričan vezuje još intimnije most za život kasabe.“¹

Međutim u Fatiminu slučaju nema prkosa i ne može ga ni biti jer bi to značilo otpor i pobunu protiv svoga svijeta i svega što ona jest. Fatima svjesno pristaje na žrtvu i kao uzvišeni predstavnik ona se solidarizira i ne dovodi u pitanje ideale patrijarhalnoga poretka s kojima se identificira i prihvaćajući te vrijednosti žrtvuje život.

Na jednoj motivsko-strukturalnoj razini priča ima klasičnu strukturu tragedije, a Fatima posjeduje sve odlike uzvišenosti tragične osobe. Andrić je priču izveo realističkom motivacijom. Osmanagići su „lep soj ljudi, osetljivih i ponosnih na svoje poreklo“². Njihova je „najveća kuća što se beli u strani sa četrnaest džamli pendžera“. Avdaga je „često plahovit i ličan u svojim sudovima“, ponosan otac pet poženjenih sinova i jedinice kćeri koja je „neobično lepa, u svemu na oca“, posebno „bistrinom i rečitošću“. Usporedbom s ocem pored sve svoje ženstvenosti ona dobiva na kompleksnosti karaktera osobinama koje i nisu svojstvene ženi u patrijarhalnoj kulturi kao što je odlučnost u djelovanju.

Andrić u vezi s Fatiminom pojavom uopćava: „To su ta izuzetna bića koje priroda izdvoji i uzdigne do opasnih visina.“ Tako je otvoren put u legendu pa djevojka „uđe u priču i pesmu svojom lepotom, vrednoćom i gospodstvom“, a pjevalo se:

*Mudra li si, lepa li si,
Lepa Fato Avdagina.*

Njezina je tragična krivica u tome što je izazvala sudbinu „smelo i nesmotreno“ odbijanjem mladića za koga će je u oca isprositi bez njezina znanja. Na izazov mladoga Hamzića: „Dabogda te Mustajbeg iz Nezuka nevestom zvao!“ izrekla je sudbonosno „ne“ duhovitom primjedbom: „Hoće, kad Velji Lug u Nezuke sađe!“ I to je još popratila „kikotom i jednim ponosnim pokretom tela“. Ona dobro zna da patrijarhalni red ne smije biti narušen, između njezina „ne“ i očeva „da“, glede njezine udaje,

¹ *Kritičari o Andriću*, Svjetlost, Sarajevo, 1981., str. 183.

² Svi navodi su iz djela IVO ANDRIĆ, *Na Drini ćuprija*, Dereta, Beograd, 2004., od 124. do 138. stranice.

nema nagodbe a da ne bude povrijeđen njezin ili očev ponos. Tražeći rješenje, proživljava svu strahotu smrti i užas života u sramoti. Potpuno svjesna surovosti sudbonosne istine, odluku donosi u mukloj samoći, sama sa svojom mukom u „praznom prostoru“ egzistencijalne drame. Fatima, kako i priliči iznimnoj i uzvišenoj osobi, krvavi čvor egzistencije razriješiće na svatovskome putu skokom s mosta. Lijepa i mudra djevojka udajom je podržala očevo „da“, ali je poslije udaje skokom s mosta potvrdila i svoje „ne“. Tu se uključuje još jedan strukturalni sloj, intertekstualna veza s usmenom baladom. U shvaćanju usmene tradicije ljepota je najveći dar i natprirodna pojava, ali prema baladesknoj matrici lijepa djevojka ne uspijeva prijeći svatovski put jer se na njemu vrši sudbina. U baladi *Ženidba Milić barjaktara* djevojka na svatovskome putu strada fatalnom presudom ljepoti nekih iracionalnih sila ili jednostavno od uroka, tako ljepota, kratkovječna i prolazna, nema budućnost. Podudarnost je i u prihvaćanju neminovnosti sudbine bez otpora i bez žaljenja. Ali niko ne može doznati onaj grč duše i bol srca, o čijem se intenzitetu samo može slutiti, kad to srce prepukne.

Zanimljivo je da se Fatima više nego riječima „očituje tijelom“ kako bi se izrazila feministička kritika. Kada je od oca doznala za udaju, umjesto riječi sve je reklo njezino tijelo: „Jedan pogled pun bolnog iznenađenja i onaj prkosni i samo njoj urođeni pokret celog tela, a zatim nemo i gluvo pokoravanje očevoj volji, kako je svuda i oduvijek kod nas bilo i biva.“ Djevojka će se još jednom očitovati tijelom u sceni prepuštanja čarima noćnoga pejzaža, kada se pred njom „otvorio svet, bogat pun svetlosti i radosnih promena, nepregledan“. Njezino tijelo, nabreklo puninom života u panteističkome doživljaju sjedinjenja svoga bila s bilom kozmičkoga prostranstva zemlje i zvjezdanoga neba, izjednačuje se sa širinom njezine duše i tim istim impulsom u dubini ženskoga bića. Dojke, „bujne i teške a prave“, što su disale zajedno sa „svetlim nebom i noćnim prostranstvom“, kada se do svijesti probije užas teške odluke, te dojke sada „krutnu u lakom grču“. Sama sa sobom, pred velikim svijetom mirnim i bešćutnim za ljudsku patnju, miri se u točki sjedinjenja života i smrti.

Epilog je surova stvarnost u obliku leša utopljenice, bodlerovski kraj (*Strvina*) i izvjesnost sudbine ovozemaljske ljepote: „Ostala je samo

pjesma o djevojci koja ljepotom i mudročću sja iznad svega kao da je neprolazna.“ U strukturi romana ljepota žene postavljena je kao pandan mostu, ali s nešto različitim smislom, na jednoj strani čvrsto kameno zdanje, simbol trajnosti ljepote, a na drugoj strani uhvaćeni trenutak ljepote koja ima svoje vrijeme i trajanje jedino u umjetnosti. Na početku pripovjedačkoga opusa otvorenu temu legende i legendarnih likova iz bosanske prošlosti, od prve priče o epskome junaku Đerzelezu do romana *Na Drini ćuprija*, Andrić zaključuje i sintetizira genezu legende u tragičnome udesu iznimne osobe, ljepotice Fatime Osmanagić. Ljepotom i psihologijom ženske ljepote Andrić će se i dalje baviti u pričama iz suvremenosti u kojima žene realno imaju priliku da u javnome prostoru realiziraju živote, sve do opsesivne, imaginarne i fluidne ljepote i njezinih časovitih prozrenja značenja i inspiracije u ispovjednome tekstu *Jelena žena koje nema*.

Izvori i literatura

- IVO ANDRIĆ, *Na Drini ćuprija*, Dereta, Beograd, 2004
- *Kritičari o Andriću*, Svjetlost, Sarajevo, 1981.